

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
Interdiszciplináris Doktori Iskola

„Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program

Dávid Ferenc:

A MAGYAR KATONAI TITKOSSZOLGÁLATOK MEGSZERVEZÉSE

A HM Katona Politikai Osztály szervezete, feladata és működése, 1945-1947

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Témavezetők: Prof. Dr. Fischer Ferenc, Pécsi Tudományegyetem
Dr. Okváth Imre, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Pécs, 2015

I. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉMAVÁLASZTÁSA ÉS CÉLKITŰZÉSE

A doktori értekezés a magyar államvédelmi szervek 1945 utáni megszervezésének egy rövid, de mélységében korábban feldolgozatlan időszakát öleli fel. A második világháború utolsó hónapjaiban párhuzamosan különböző hírszerző, elhárító és katona politikai szervezetek alakultak, amelyek későbbi egységesítésével jött létre a disszertáció szűkebb témaválasztása szempontjából lényeges HM Katona Politikai Osztály (HM KPO). A dolgozat címe: *A magyar katonai titkosszolgálatok megszervezése: a HM Katona Politikai Osztály szervezet, feladata és működése 1945-1947.* egyértelműen meghatározza azt a keretet, amiben a katonai államvédelmi szervezet működésének horizontális és vertikális síkjai több, a korszak köztörténeti eseményeinek bemutatása csak a szükséges mértékig, ezáltal lényegesen kevesebb figyelmet kaphatnak. A disszertáció célkitűzése, hogy egy újabb építőelem helyére illesztésével hozzájáruljon a magyar egypártrendszer kiépítésében szerepet játszó államvédelmi szolgálatok szervezettörténeti kutatásaihoz. A szervezettörténet hasznosságának mércéje éppen az, hogy a későbbi kutatások alapjául szolgálhasson. Birtokában a kutató nem az egyes források alapján próbálja elképzelni és elhelyezni az erőszakszervezetet, hanem fordítva: az egyes források vizsgálata és felhasználása során beilleszthetővé válik egy szervezetrendszer működési mechanizmusának egészébe, ami így igazolhatja, kiegészítheti, esetleg cáfolhatja korábbi elképzeléseinket. Mert lehet-e úgy helyesen értelmezni a HM KPO iratállományát, egyúttal a történetét, ha úgy mélyedünk el a tartalmában, hogy nem ismerjük a formát?

Az egységes katonai államvédelem szervezettörténete nem egy lineáris fejlődés eredménye, kisebb-nagyobb törésvonalak szegélyezik. Az integrált katonai hírszerző és elhárító szolgálat megalakulásának első szakasza az 1945 nyarától tapasztalt strukturális konszolidáción, majd 1946. tavaszi átszervezésén át a szervezet 1947. februári HM Katona Politikai Csoportfőnökséggé történt átszervezéséig tart. A katonai szolgálat működésének keretét az ország területét megszállás alatt tartó és politikai befolyását érvényesítő Szovjetunió és az általa támogatott MKP érdekei szabták meg. A szervezet feladatellátásában ötvözte egymással a katona politikai, az elhárító és a hírszerző szakterületet. Az 1945-ben hangsúlyos háborús és népellenes bűncselekményekkel szembeni nyomozások és igazolási eljárások nem csak a nemzetközi kötelezettségeknek való megfelelést biztosították, de a magyar társadalom széles rétegeit szolgáltatta ki a jogtalan eljárásokkal és a politikai

félreállításokkal szemben. Ezzel párhuzamosan megteremtették a klasszikus értelemben vett, de minden „gyermekbetegségben” szenvedő magyar katonai hírszerzés és elhárítás alapját.

Az 1945 utáni időszakban az osztály struktúráját alakító hatások fókuszpontjában a belpolitikai ellenfelek ellehetetlenítése, a kommunista pártnak a szervezeten és országon belüli dominanciájának érvényre juttatása volt. A kommunista pártvezetés az osztály állományának baloldali (kommunista) politikai meggyőződésében látott garanciát a hűségére, de ez egyértelműen a szakmaiság rovására ment. A szervezeti rend kialakulásával párhuzamosan a szakfeladatok ellátása szabályozatlan volt és a feladatszabás politikai kliséi mentén a társadalom és a potenciális ellenfelek minél szélesebb körű megfigyelése, a kommunista párt és a szovjet nagyhatalmi érdek kiszolgálása került előtérbe. A kezdetleges módszerek alkalmazása, a feladatszabáshoz képest aránytalan pénzügyi és technikai háttér a szervezet elmaradottságát jelezte. Egy viszonylagos lemaradást, mert a katonai szolgálat feladatellátásának színvonala sok tekintetben meghaladta a polgári partnerszervekét, ami árnyalja a szervezetről és működésének hatékonyságáról alkotott képet.

Az 1945 márciusa és 1947 februárja közötti időszak jelentősebb strukturális változásai kijelölték az osztály szervezettörténeti mérföldköveit. A budapesti átköltözést és a párhuzamos, részben konkurens HM 40. osztály felszámolását követően, a HM KPO 1945 áprilisa és májusa között teremtette meg a szolgálat felépítésének és működésének alapjait. Az 1945 júniusára kialakult szervezeti rend a háborús és népellenes bűncselekményekkel szembeni nyomozások és széleskörű igazolási eljárások szükségességéből levezethető strukturális logikát követte. A politikai vizsgálatok mind szélesebb végrehajtásának hangsúlyozása a kommunista párt elképzelésének is megfelelt. A lényeges változás az 1945 őszi országos nemzetgyűlési választásokkal és az osztályon belüli morális válsággal egy időben alakult ki. 1946 tavaszától az osztály működésében két meghatározó irány érvényesült erőteljesebben. Egyrészt a nemzetközi nagyhatalmi szembenállás kezdetének hatásai, másrészt a magyarországi belpolitikai küzdelem kieleződése, amelyek a magyar katonai államvédelmi szervek hírszerző és elhárító szolgálatának belső struktúráját is átalakították. A honvéd határvadász egységek 1946. márciusi alárendeltségi viszonyainak megváltoztatása a fegyveres erő kommunista pártirányítását és a Magyarországon állomásozó szovjet erők európai tehermentesítését szolgálták, de létrehozták az ország legjelentősebb fegyveres erejét, egyidejűleg egy monolitikus államvédelmi szervezetnek rendelve alá azt.

A szovjet és a magyar kommunista párti érdek találkozását jelentette a katonai hírszerző és elhárító szolgálat 1946 eleji átszervezése. Az arányait tekintve jelentéktlenebb hírszerzés már egyértelműen az ellenérdekelt szolgálatok Magyarország elleni tevékenységére és a

négyhatalmi megszállás alatt álló területek határon túli felderítésére helyezte a hangsúlyt. A jelentősebb magyar katonai elhárítás a honvédségi hatáskörén túl a magyar társadalom minden csoportjára kiterjesztette működését, ahol feltételezte, hogy az a kommunista hatalmi törekvéseket veszélyezteti. Az osztály újabb, 1947. februári átszervezése egy 1946 ősze óta húzódó folyamat végére tett pontot. Elismerve a HM KPO szervezeti nagyságát és a honvédelmi szférában betöltött szerepét, feladatellátása hangsúlyainak egyidejű megtartása mellett csoportfőnökséggé léptették elő.

A katonai szolgálat szervezeti struktúrája a semmiből született és két év alatt országos hatáskörűvé szélesedett, miközben létszáma folyamatosan nőtt. A szolgálat egy év alatt a honvédelmi tárca legnépesebb szervezeti egységévé vált, ami kedvezett a szerteágazó, differenciált, a megváltozott nemzetközi és belpolitikai körülményekhez igazodó struktúra kialakulásának és az osztály csoportfőnöki rendben történt átszervezésének. Az osztály személyi állományát mégsem szemlélhetjük egyszerű tömegként. A konszolidációt követően a rendszeresített beosztottak száma átlagosan 310 fő körül mozgott, de a folyamatos fluktuáció eredményeként ennek többszöröse fordult meg az osztályon. Minden szervezet mögött embereket kell látnunk, vezetőktől az egyszerű alkalmazottakig. Nélkülük egy szervezettörténet szegényesebb lenne, személyük és belső motivációik nélkül az események összefüggései értelmezhetetlenek maradnának.

II. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS FELÉPÍTÉSE

A katonai államvédelmi szolgálatok szervezettörténeti bemutatása az 1945 elején alakult egyes katona politikai nyomozó csoportok létrejöttétől, a HM KPO-ba történt fuzionálásán, a kialakult struktúra konszolidációján, átalakításain és az osztály 1947-es HM Katona Politikai Csoportfőnökséggé történt átszervezéséig mutatom be. A magyar katonai hírszerző és elhárító szolgálat második világháborút követő megszervezése az 1945 és 1956 közötti „fordulatok évtizedének” kezdeti, néhány évig tartó presztalinizálásának korszakát fogja át. Mialatt a nagy nyilvánosság előtt egy többpárti demokratizálódási folyamat zajlott, a háttérben a szovjet protektorátussá váló Magyarország állami berendezkedésének sztálini mintára történő átalakítását készítették elő. Az 1945 és 1947 közötti évek specifikuma, egyben „ellentmondásossága” az azt követő 1948 és 1949 utáni időszakhoz képest, hogy az államvédelmi szervek tevékenysége a belpolitikai viszonyok általános alakulásához képest „előreszaladóbb”, a későbbi változásokat előrejelző tényezők voltak.

A doktori értekezés mellékletekkel együtt összesen tizenhat, a téma érdemi kifejtése szempontjából tíz fejezetből áll. A vonalvezetése egy kronologikus és egy funkcionális szálla fűzhető fel. Az osztály megismeréséhez szervezet, feladat, működés és személyi állomány egységét párhuzamosan mutatom be, mert utóbbiak egyidejűleg egymással is kölcsönhatásban álltak a tárgyalt időszakban. A dolgozat felépítése a szolgálat szervezettörténetének 1945 és 1947 közötti mérföldköveit követi. Praktikus okból a történeti sorrendben sorakozó fejezetek, valamint az osztály szervezetének szélességét és mélységét ábrázoló funkcionális részek együttesen jelennek meg. A dolgozat kronologikus szála összefűzi egymással a nemzetközi és belpolitikai eseményeket, amelyek így visszatükröződnek a szolgálat belső történetében. A funkcionális száll ábrázolja szervezet, feladat, működés és személyi állomány egységét és folyamatos hangsúlyváltozásait.

A disszertáció tíz fejezete és alfejezetei időrendben követik a HM KPO szervezettörténetét. A bevezetést követő tematikus fejezetek az osztály történetét a szakirodalom eredményeinek, a köz-, magán- és egyéb gyűjteményi forrásoknak a felhasználásával mutatja be. A különböző források szintetizálásával készült leíró részek nem csak a szervezet bürokratikus felépítésének és működésének a „száraz” megismertetését szolgálják, de bevezetik az olvasót a szolgálat kialakulásának és tevékenységének történetébe is. Ez a megismerési folyamat szegényesebb és az osztály történetének összefüggésrendszere értelmezhetetlen lenne, ha a felhasznált irodalom és levéltári források mellett nem használtam volna fel kritikával és nem emeltem volna be a kortárs vezetők, beosztottak, politikusok vagy egyszerű közreműködők szubjektív visszaemlékezéseit.

A disszertáció második és harmadik fejezetében bemutatom, hogy a harcokat kísérő káoszt követően a rend helyreállítása, az „igazságszolgáltatás” és az élet minden területére kiterjedő politikai igazolási eljárások nem csak a második világháborút követő nemzetközi kötelezettségvállalásból, hanem a magyar társadalom döntő többségének igényéből fakadt. Ebben a folyamatban meghatározó szerep hárult a magyar államrendőrségre és politikai rendészet szerveire, amelynek irányítási és vezetési jogosítványait a kommunista párt őrizte. A debreceni kormányzat a magyar államrendőrség politikai rendészeti szerveinek visszaélései és a honvédség tagjaival szembeni jogtalan eljárásai kizárására szervezte meg saját katona politikai rendészeti osztályát. A honvédelmi tárca előbb saját hatáskörben Budapesten, majd kommunista és szovjet nyomásra Debrecenben is felállított egy katona politikai rendőrséget. Egy időben két katona politikai osztály alakult úgy, hogy a SZEK engedélyével hivatalosan egyik szervezet sem rendelkezett.

A negyedik fejezet a HM KPO 1945 júniusára kialakult, konszolidáltabb szervezeti felépítését és működési kereteit mutatja be. A politikai feladatszabás végrehajtási oldalán a polgári és katona politikai rendészeti szervek homályosan szabályozott keretek között láttak munkához, miközben egyidejűleg megteremtették egy klasszikus hírszerző és elhárító szolgálat szervezeti alapját. A korábbi szervezeti rivalizáció eredményeként a debreceni kormány Budapestre költözését követően a kommunista támogatást élvező HM KPO magába olvasztotta a rivális HM 40. osztályt, a honvéd hadosztályok I/b. és „D” (elhárító) szolgálatát, valamint kiépítette az országos lefedettséget biztosító területi szerveit.

1945 nyarától az ország politikai pártjai az őszi országos nemzetgyűlési választásokra készültek. A kommunista pártnak érdeke fűződött az erős és működőképes államvédelmi szervekhez, hogy adminisztratív módon, a politikai nyomozati és igazolási eljárások útján minél több embert zárhasson ki a választásra jogosultak köréből. A fentiek részeként és a bizalmatlanság légkörében értelmezhető a háború végén osztrák és német területekre visszavonult, majd hadifogságba esett polgári és katona személyek 1945. kora őszi visszafogadása és politikai igazolásuk. Ez megkülönböztetett politikai vizsgálatot, a nyugati határszél közlekedési központjaiba települt szűrő- és internálótábor hálózat kiépítését feltételezte. A feladat jelentősége miatt külön fejezetben vizsgáltam a katona politikai kirendeltségek szervezetét, működését, a szűrések és internálások végrehajtásának rendszerét.

A hatodik fejezetből megismerhetjük, hogy az 1945. őszi választások idején, akárcsak a belpolitikában, úgy a kommunista vezetésű HM KPO-n is a valós vélemény mindvégig a háttérben maradt. Háttérben maradt, mert az egyéni egzisztenciális okok a beosztottak párttagság-választását korábban érdemben befolyásolták. November 4-e után a magyar társadalom elhitte, hogy van választási lehetősége a szovjet és kommunista iránnyal szemben. Ez belső morális válsághoz vezetett a katona politikai rendőrségen. A válság jelentősége, hogy katalizálta az osztály állományának fluktuációját, ahol a kommunista párthoz való tartozás előnyt jelentett a beosztások megőrzésénél és a felvételi eljárásoknál, miközben az osztály vezetése és állománya összeforrt a kommunista párttal.

Az 1946 elejére megváltozott hazai és nemzetközi események tükrében a hetedik fejezet középpontjában nem csak az osztály egyik meghatározó átszervezése, hanem ennek háttérében a nemzetközi és a magyar politikában megfigyelhető folyamat leképeződése érhető tetten. A magyar honvédség leépítése és a honvéd határőrség egyidejű átszervezése, alárendelése és megerősítése a szovjetek támogatásával és a magyar pártkoalíció többi tagjának megtévesztésével történt. 1946 márciusában a honvédelmi miniszter hírszerző és elhárító szolgálata maga alá gyűrte és a kommunista párt célkitűzéseinek rendelte alá a

honvéd határőrséget, az ország legjelentősebb fegyveres erejét. A kisgazdapárt 1945. novemberi sikere megkérdőjelezhetetlen volt, de a hatalom megszerzésének igénye radikalizálta a kommunista pártot. A feladat megváltozott jellege a politikai rendészeti szervek 1946-os átszervezésével járt, amit a nyolcadik fejezetben mutatok be. Ez egyrészt a kommunista párt belpolitikai célkitűzéseinek kiszolgálását és a szervezeten belüli politikai egyeduradalom érvényre juttatását, másrészt a szovjet társszervek nyugati szövetségeseikkel szemben folytatott magyarországi elhárító és határon túli hírszerző és felderítő tevékenységének kiszolgálását jelentette. A megváltozott helyzetben a „Magyar Közösség”- 1946. decemberi nyomozási és letartóztatási hullámát a katonai szolgálat indította el, de a koncepciós köztársaság elleni összeesküvés ügy idő előtti lelepleződéséért is a szervezet belső személyi ellentétei és konfliktusai tehetőek felelőssé. Az összefüggések háttérben nem csak a belpolitikai hatalmi harc, de az országon belüli ütközőtérben az ellenérdekelt nyugati és a partner szovjet hírszerző és elhárító szolgálatok érdekei is felfedezhetők voltak.

A tízedik fejezet az 1947-es év kezdetével foglalkozik, ami több szempontból is törés- és választóvonal Magyarország és a katonai szolgálat történetében. Egyrészt, a párizsi békeszerződés aláírásával az ország látszólag visszanyerte függetlenségét, de a szovjet csapatok kivonulása elmaradt. A belügyminiszter a nyilvánosság elé tárta egy országos köztársaság elleni összeesküvés történetét, miközben a mind szélesebb körű letartóztatások és perek az 1945 őszi győztes kisgazdapárt elemeire bontását és a kommunista párt politikai ellenfeleinek letartóztatását jelentették. Másrészt, az 1947-es év kezdetének felemás eredményei a HM KPO látszólagos sikereinek elenyészését jelentették. A katonai szolgálat az 1946. decemberi áruságok és leleplezések eredményeként az „összeesküvés” felderítésének kommunista párti dicsfényében csak másodszerplőként állt a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya mellett. Ennek ellensúlyozására, kezdetét vette a szervezet belső megtisztítása, ami egy újabb „összeesküvés” szálainak felgöngyölítését és a nem kommunista párti tagok eltávolítását jelentette. Az osztály korábbi látszólagos sikerének jutalmaként tűnhetett fel, hogy 1947 februárjában csoportfőnökséggé szervezték át, de az inkább a minisztériumon belüli valós létszámarányokat tükrözte, mint tényleges strukturális változást. Ez már csak azért is fél siker, mert a belpolitikai csatározásokban és a hidegháború kezdetén a katonai szolgálat maga sem tudta felmérni, hogy az 1946 tavaszán kialakított és 1947 februárjában változatlanul átvett szervezeti rend mennyire vált ismertté a nyugati ellenérdekelt szolgálatok előtt.

A szervezet- és működéstörténet jobb megértését szolgálja a disszertáció végén található névjegyzék az értekezésben szereplő személyek rövid életrajzaival, mellékletek az osztály

szám- és kódjel-táblázatával, szervezeti ábráival, állománytábláival, területi részlegeinek elhelyezkedését bemutató térképeivel, utóbbiak változásaival, továbbá forrásszemelvények és egy rövid fényképmelléklet.

III. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS FORRÁSBÁZISA ÉS FELDOLGOZÁSUK MÓDSZERTANA

A katonai titkosszolgálatok második világháborút követő megszervezéséről és a szolgálat működéséről kevés könyvészeti irodalom áll rendelkezésünkre. Ráadásul, a HM KPO története érzékeny területnek bizonyult a rendszerváltozás előtt. Egyrészt, a szervezettörténeti kutatásokat szempontjából releváns iratállomány nem volt kutatható. Másrészt, a hivatalos történetírás és a szolgálat egykori állománya is tevékeny részese volt a határok meghúzásában, ami évtizedekig hasonló módon láttatta a katonai szolgálatot. A változást a rendszerváltozást követő politikai hangulat és jogalkotás hozta, amikor a társadalom információs kárpótlásának igénye megteremtette a lehetőséget a volt állambiztonsági szolgálatok megmaradt iratállományának tudományos igényű feltárásához. A rendszerváltozás után, a Történeti Hivatal, majd az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára megalakulásával, az ezredfordulót követően születettek az első művek, amelyek lerakták a HM KPO szervezetének, működésének és személyi állománya mind teljesebb megismerésének alapjait. A doktori értekezés és az alapjául szolgáló kutatás utóbbi közös munka részének tekinthető és a további eredményekhez kínál alapot.

A doktori kutatásaim és a disszertáció megírása során a könyvészeti szakirodalom szűkös lehetőségei miatt a katonai hírszerző és elhárító szolgálat megszervezésére és a HM KPO szervezet- és működéstörténetére vonatkozó kutatásaimat hazai és külföldi levéltárak, valamint más köz- és magángyűjtemények iratanyagára alapoztam. A disszertáció szempontjából a hazai levéltárak és kutatási lehetőségek sorában az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárát és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárát és Központi Irattárát emelném ki. Utóbbiak mellett kutatásomat a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára vonatkozó iratanyagára is kiterjesztettem. A közgyűjtemények sorában, kiegészítő jelleggel a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Technikatörténeti Gyűjteményének tárgyi és papír alapú emlékeit, valamint magángyűjteményekből az osztály korábbi vezetőinek visszaemlékezéseit, személyes iratait használtam fel. A szervezettörténet kritikai megismerésének lehetőségét kínálja, hogy a katonai szolgálat működése során vagy működéséről szóló hazai források

mellett megtaláljuk és felhasználjuk-e a külföldi ellenérdekelt szolgálatok tevékenysége során, a HM KPO szervezetéről, feladatáról, működéséről és személyi állományáról keletkezett iratokat. Jelentőségüket ki kell hangsúlyozni, mert mindaz, ami a magyar közgyűjteményekben nem maradt fenn, máshol kutatható. A doktori kutatásom során megtaláltam és felhasználtam a washingtoni National Archives and Records Administration, a londoni National Archives és a freiburgi Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv vonatkozó levéltári iratait. A kutatás során feltárt forráscsoportok esetében ki kell emelni, hogy míg utóbbiak egy része már kutatható, de sok esetben még feldolgozatlan volt, addig más részei közbenjárásom eredményeként váltak megismerhetővé. A szervezettörténet mind teljesebb megismerése érdekében felhasználtam a jogutódszervezet Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat Technikatörténeti Gyűjteményének papíralapú és tárgyi emlékeit, valamint sikerült megismernem és feldolgoznom a szervezet közép- és felsőszintű vezetőinek fennmaradt visszaemlékezéseit és családi hagyatékait.

Véleményem szerint a forrásbázis feldolgozásának módszertana és a disszertáció tematikája szempontjából a hazai és külföldi levéltári források, a kritikával kezelt szubjektív visszaemlékezések, az általános vagy egyes részterületekre fókuszáló munkák mozaikszerű bevonása, összevetése és szintetizálása jelenti a megoldást. Adatszerű ismereteinket csak akkor tudjuk rendszerbe helyezni, ha magunk is rendelkezünk az állam biztonságáért felelős szervezetekről általános ismeretekkel. A megfelelő elméleti tudás birtokában nem csak egy vélelem mentén lesznek összeilleszthetőek az egyes építőelemek, de kezdeti ismereteink birtokában is nagy valószínűséggel sejthetjük, hogy mit kell keresnünk, milyen irányba kell tovább haladnunk. A kutatásunk során, különböző forrásokból származó információk visszaigazolhatják, kiegészítheti, cáfolhatják egymást, ezzel is hozzájárulva az építőelemről-építőelemre történő építkezéshez. Hasonlóan a magyar katonai hírszerzés megszervezésénél, az osztály leplezett tevékenysége során keletkezett hazai források ellentmondásokkal teli történetéhez, megfelelő ismeretek, adatgyűjtés, elemzés és értékelés nélkül nem állíthatnánk fel egy alapkoncepciót, amit közvetve magyarországi, majd külföldi levéltárak iratanyaga igazol vissza.

A hazai és külföldi köz- és magángyűjtemények előnye, hogy a meglévő forrásbázis apró kirakódarabkáinak kritikai elemzésével és összeillesztésével kirajzolják az iratképző szervezet kontúrjait. Csak a kontúrokat, mert ha a forrásbázis mennyisége arányban állna kutatásának egyszerűségével, a HM KPO szervezettörténetének még teljesebb feldolgozása már korábban megtörtént volna. Valójában a kutatást megnehezíti, hogy a hazai közgyűjtemények között elszórtan találunk releváns forrásokat és a meglévő iratok gyakran „lebegnek” a kutatások

mélységének megfelelő, adatbázisszerűen használható szervezettörténeti mű hiánya miatt. Lebegnek, mert egy kaotikus állapotban működő iratképző szervezet termékeiről van szó, ahol sok mindent ismerünk, de nem tudjuk rendszerben elhelyezni őket. Ha nem ismerjük az iratanyag egészét, nem helyezkedünk bele a szervezet működésének hétköznapijaiba, nem leszünk képesek megfelelő kapaszkodókat találni a további munkához. Nem találunk, mert jelen tudásunk szerint a HM KPO iratanyaga között nem maradt fenn: szervezeti ábra és megannyi változása, az osztály és egyes részlegei beosztottainak névsora, a szervezet működését, feladatszabását szabályozó eredeti dokumentumok. Ha nem maradt fenn, akkor a töredékek alapján kell újraalkotni vagy minél több új forrásbázis bevonásával megteremteni az alapokat: megfejteni a szám- és kódjel-táblázatokat, feltérképezni a személyi állományt, megrajzolni és újrarajzolni a szervezeti ábrákat. Egy ötéves kutatómunka eredményeként az alkotóelemek döntő többsége a helyére került, átlátható és követhető struktúrát ölt a doktori értekezés és a mellékletek lapjain.

IV. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI

A doktori kutatás eredményeként feldolgoztam és a disszertációban bemutattam a második világháborút követően megszervezett magyar katonai titkosszolgálatok, szűkebb értelemben a HM KPO szervezete, feladata, működése és személyi állománya 1945 és 1947 közötti történetét, csoportfőnökséggé alakítását.

- A doktori értekezés egy ötéves alapkutatás eredménye, ami segítséget nyújt minden további, a korszak államvédelmi szolgálatainak történetével foglalkozó kutató számára. A disszertáció keretét nyújt a későbbi forrásfeldolgozások számára, az egyes iratcsoportok rendszerszintű megismerését szolgálja. A hivatkozott ismeretanyag alapján az egyes részinformációk beilleszthetők a HM KPO egészébe, árnyalják a szolgálat működéséről alkotott képet.
- A kutatás során korábban ismeretlen hazai és külföldi forráscsoportokat tártam fel, rendszereztem és kritikai vizsgálatuk során építőelemszerűen állítottam össze azt a struktúrát, aminek a megismerése hosszú ideig váratott magára. Egyrészt, a hazai közgyűjtemények sorában elsősorban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárában és

Központi Irattárában, valamint a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban és a Magyar Nemzeti Levéltárban folytattam adatgyűjtést.

Másrészt, a doktori értekezés a szolgálat működését nem csak a hazai források – gyakran elfogultságtól sem mentes – oldaláról mutatja be. A tevékenységüket leplezett módon folytató szervezetek hatékonyságának mérése szinte lehetetlen, de egyik fokmérője lehet a saját és az ellenérdekelt szolgálatok iratállományának tanulmányozása, utóbbiak összevetése. A számomra elérhető és kutatható külföldi levéltári források közül megtaláltam és felhasználtam a washingtoni National Archives and Records Administration, a londoni National Archives és a freiburgi Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv vonatkozó dokumentumait. Az angolszász közgyűjtemények jelentősége, hogy az egyedi ügyek mellett olyan információban gazdag mozaikdarabokkal járultak hozzá a HM KPO szervezettörténetének egészéhez, amelyek Magyarországon nem maradtak fenn.

A klasszikus közgyűjtemények mellett sikerült megismernem és hasznosítanom a jogutód szervezetek által megőrzött gyűjteményi emlékeket, felhasználtam a szolgálati vezetőinek személyes visszaemlékezéseit és családi hagyatékait. A szubjektív beszámolók kritikai felhasználása nem csak színesíti a szervezettörténeti kutatásokat, de hiánypótló módon egészíthetik ki a levéltári ismereteinket. Átaluk a szervezettörténet életszerűvé, a minden szervezetre jellemző belső személyes kapcsolatok, eltérő vélemények, érdekek és ellenérdekek összhatásának szövevényes hálójá feltérképezhetővé válik.

- A katonai titkosszolgálatok 1945-ös megszervezését és a HM KPO szervezeti alapjainak létrejöttét egy egységként vizsgáltam. A második világháború utolsó hónapjainak összevisszaságában párhuzamosan léteztek ad hoc politikai nyomozó csoportok, valamint a honvéd alakulat- és a HM szervezetszerű hírszerző és (kém-)elhárító részlegei. A doktori értekezés bemutatja, hogy milyen politikai érdekek és nemzetközi folyamatok vezettek el a moszkvai előzetes fegyverszüneti egyezmény háborús bűncselekményekkel szemben előírt nyomozati kötelezettségtől a katonai államvédelmi szolgálatok létrejöttéig. A dolgozat rendszert vitt az egymást követő kaotikus események sorába, mert a HM KPO politikai érdektől vezérelt konszolidációját minden indokolta, csak szervezetének, feladatszabásának, működésének és személyi állományának kiforrottsága nem. A szervezet a belpolitika egy „koalíciós időszakának” szülötte, ahol az osztály szervezet-, feladat- és működéstörténete egybeforrt vezetői és személyi állománya sorsával.

- A katonai elhárítás feladatszabásának hangsúlyváltozásai már előre vetítették a hatalom kommunista párti megszerzésének igényét és a nyugati szövetséggel szemben folytatott tevékenység elsődlegességét. A szovjet „vonalas-elnék” megfelelő, egyre letisztultabb struktúra alakult ki az elhárítás főcsoportfőnöki rendjében, ahol a szolgálat a katonai mellett a polgári illetékességű területen is komoly tevékenységet fejtettek ki. Kialakult egy monolitikus, az osztály létszámához viszonyítva erős katonai elhárítás, ami a honvédelmi szféra szakfeladatainak ellátásán felül, a magyar társadalom széles spektrumát fogta át: az ellenzéki pártoktól, a jogelőd szolgálatok tagjain és sajtó ügyeken át az egyházak tevékenységéig szinte mindennel foglalkozott. A hazai levéltári források alapján a kialakult szervezetet és hozzárendelt tényleges feladatokat nem ismerhettük volna meg.
- A katonai hírszerzés szervezete, működése és személyi állománya érzékeny és nehezen kutatható területnek bizonyult. A felhasznált forrásbázis alapján a doktori értekezés rekonstruálja és időben végigköveti a szolgálat szervezetének, feladatának és személyi állományának változásait. A doktori kutatás alapján a katonai hírszerzés minden lehetséges gyermekbetegségben szenvedett, de a volt szakemberek visszafoglalkoztatásával viszonylag korán, már 1945 nyarától aktivizálódott. Tette azt attól függetlenül, hogy működése során rendelkezett-e meg jogszabályi alappal vagy sem. Az alosztály, az osztály egészéhez viszonyítva létszámában csekély, anyagi lehetőségei tekintetében túlzó forráskoncentrációban részesült. Támogatásában a szovjet fél jelentős szerepet vállalt, de a feladatellátás által támasztott kihívások és aránytalan hatékonyság következtében a szervezetet háromszor szervezték újjá, hogy létezését eltitkolják az 1945 és 1947 közötti időszakban.
- A doktori értekezés a HM KPO-t egységes szervezetként mutatja be, ahol a klasszikus hírszerzés, elhárítás és nyilvántartás tevékenységének vizsgálata értelmezhetetlen a szervezet egészének működése szempontjából releváns adminisztratív egységek ismerete nélkül. Sőt, véleményem szerint egy szervezet hétköznapijait még jobban meghatározhatták. Hiába tárjuk fel a katonai elhárítás szervezetét és működését, ha a adminisztratív oldalról nem látjuk a gyakran komolytalannak tűnő, de egy kis ország titkosszolgálatához mért pénzügyi-anyagi forrásait és lehetőségeit. Az 1945 és 1947 közötti időszakot vizsgálva nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a HM KPO egy volt a magyar állam költségvetési szervi sorában. Mindezek ismeretében csak kellő kritikával közelíthetünk egy országos hatáskörű államvédelmi szervezethez. Egyrészt, országos jelenléte ellenére gépjárműparkja szegényes volt, hatékony rádiófelderítés

helyett a háborúból visszamaradt technika vidéki gyűjtögetése folyt, az osztály költségvetése csak a személyi kifizetésekre volt elegendő, míg ügyiratmenetében és nyilvántartásában gyakran átláthatatlan állapotok uralkodtak stb. Másrészt, hogy hivatalosan megállapított költségvetését kiegészíthesse, az osztály együttműködött a csempészekkel vagy a szabályszerű működés látszata mögé bújt és egyéni megoldásokat alkalmazott hétköznapi működése során.

- A kutatásaim során nem csak a HM KPO ismert szervezeti egységeit és feladatszabását térképeztem fel, hanem azokat is, amelyeket a hazai levéltári források alapján nem ismertünk vagy ismerhettünk meg, mert a szolgálat feladatellátásának jellegéből adódóan rejtették tevékenységüket. A valós szervezeti rend és személyi állomány ismerete nélkül nem lehetett volna meghatározni az egyes bizalmas nyomozásokat folytató csoportokat, a hírszerzést és támadólagos elhárítást vagy a magyar rádiófelderítést, mert utóbbiak gyakran még papíron sem léteztek, vagy ha mégis, tevékenységük megrekedt a látszat szintjén.
- Az értekezés hiánypótló módon tárja fel az 1945 nyarától, az ország nyugati felében kiépült szűrő- és internálótáborok katona politikai kirendeltségeinek létrejöttét, működését, személyi állományát és változásukat. A fővárosi vasúti pályaudvarok nyomozó kirendeltségeitől a dunántúli és budapesti szűrő- és internálótáborok katona politikai kirendeltségéig egy rendszer rajzolódik ki, ami egyértelmű céllal alakult. Egyrészt, adminisztratív úton a politikai nyomozásokon és igazolási eljárásokon keresztül a nyugatról visszatérő honvéd személyek meghatározott csoportjának a társadalom többségétől való elkülönítése, vagyis internálása. Másrészt, a katonai szolgálat hatékonyságának növelése érdekében a jogelőd szervek hazatérő beosztottainak kiszűrése és szakismeretük ismételt felhasználása.
- A doktori értekezés a korabeli iratok és személyes visszaemlékezés alapján több oldalról vizsgálja meg és tárja fel a határőrség átszervezésének és a HM KPO-nak történt alárendelésének összefüggéseit. Az átszervezés a kormányzópárt irányítása alatt álló fegyveres erők csökkentésével párhuzamosan a kommunista párt irányítása alá gyűrte az ország legerősebb fegyveres erejének számító honvéd határőrség. Az eseménysorozat példaértékű a szovjet-magyar államvédelmi együttműködésben és a kormányzó erő tudatos gyengítésében. A feladat végrehajtása jelentős átszervezéssel járt, mert egy 14+1 zászlóaljat jelentő fegyveres erőt kellett integrálni a HM egy, elvben osztályaként szereplő katonai hírszerző és elhárító szolgálat struktúrájába. Egyidejűleg átalakították a határvédelem és határőrség felderítő és elhárító rendszerét,

ami újabb képesség- és hatalomkoncentrációval járt. Mindkét szervezet külön jogcímen, de ugyanazon személyek irányítása és vezetése alá került. Az osztályvezető egy személyben a határőr alakulatok parancsnoka lett, utasítási jogosítványait mindkét vonalon keresztül gyakorolhatta.

- Az államvédelmi szervezetek társ- és partnerszervi kapcsolatainak vizsgálata során megállapítható, hogy a magyar és szovjet szolgálatok közötti hivatalos és nem-hivatalos kapcsolatok szövevényes hálója a források hiányos volta miatt csak kontúrjaiban érzékelhető. A korlátozott szuverenitású ország előfeltételezte az együttműködést, de a feladatellátás iránya mind jobban aszimmetrikussá vagy elfogadhatatlanná vált a magyar belpolitikában és a nyugati szövetségesek szemében. Egyértelmű, hogy a HM KPO létrehozásában és irányításában a megszállt ország ügyeiben illetékes Szovjetunió a SZEB elnöki tisztségén keresztül tevékenyen részt vett. Az egyes kapcsolattartó személyek azonosítása során a SZEB magas rendfokozatot viselő szovjet tisztségviselőit találjuk. Leplezett kettős beosztásukon keresztül a magyar szolgálat működésében a szovjet fél felettes elhárító és hírszerző szerveinek felügyelete és indirekt irányítása két szálon keresztül érvényesült. A magyar katonai szolgálat vezetője hivatalosan a SZEB-en keresztül, közvetve a szovjet hírszerzés (felderítés) és a (kém-) elhárítás vonalán érintkezett egymással, ahol jól elkülöníthetőek egymástól azok a szintek, amelyek a középvezetői szinttől kiindulva a legfelső vezetői szinteken értek össze. Másrészt, a bizalmatlanság légkörében a szovjet és magyar szolgálatok hivatalos információs csatornáit nem hivatalos kapcsolatok egészítették ki. Átláthatatlan személyes hálózatok szőtték át a HM KPO-t, ami gyakran hitelesebb és közvetlenebb információforrást jelentett a korábban még ellenséges oldalon álló szovjeteknek.

Szakmai vonalon a HM KPO a BM és a Magyar Államrendőrség szerveivel alakított ki szorosabb szakmai együttműködést. A legfontosabb kapcsolat az osztály polgári (államvédelmi) társszerveivel, a MÁR Budapesti és Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályaival, majd MÁR Államvédelmi Osztályával volt. A disszertáció bemutatja egyrészt, hogy a két szervezet együttműködését a szükség szülte, de személyes kapcsolatok és az MKP támogatása garantálta. A két szolgálat hatásköri és illetékességi elhatárolására a koncepció „Magyar Közösség”-ügyig nem került sor, de azt követően sem érvényesült feltétlenül. Másrészt, cáfolja a két szervezet rivalizálásáról kialakult képet. A kutatás azt támasztja alá, hogy a HM KPO több szakmai területen megelőzte politikai rendészeti társát, de a MÁR PRO és ÁVO lehetőségeivel nem vehette fel a versenyt. Vetélkedésüket a párhuzamosan működő szervezetek természetes velejárójának tekinthetjük.

- A szolgálat belső személyi állapotát tükrözi vissza a doktori értekezés több fejezete, külön figyelmet szentelve a kommunista párt irányítása alatt álló osztály és politika kapcsolatának. Egyrészt, mert a kommunista pártvezetés nem engedhette meg, hogy az átmeneti időszak kulcsfontosságú pozícióinak egyikét másnak engedje át. Másrészt, és engedve a látszatkoalíció baloldali összefogásának, átmenetileg a szociáldemokratáknak is helyet szorítottak a katonai politikai rendőrségen. Természetesen az MKP hatalmának meghatározó pillére volt a HM KPO, de az államvédelmi szervezetrendszerben a honvédelmi és belügyi vonal nem volt azonos fajsúlyú. Összehasonlítva őket, a katonai oldal nem csak jobboldali politikai irányítást, de a vezetési szinteken kényszerű és egyenlőtlen baloldali pozíció-megosztást mutat. Másrészt, ami az egyik oldalról hátrány volt, a másik oldalon előnnyé is válhatott, mert a polgári társszervezethez képest a katonai oldal kevésbé került a társadalmi ellenézés középpontjába.

A szervezet visszatükrözte a magyar belpolitika megosztottságát, ami meghatározta tényleges hatékonyságát és folyamatos dekonspirálódását is. A magyar katonai hírszerző és elhárító szolgálatot saját vezetői és beosztottainak egy csoportja leplezte le a nyugati ellenérdekelt szolgálatok előtt. Kimutatható, hogy statisztikailag az osztály állományának döntő többsége MKP párttag volt, de a „kommunista” HM KPO korántsem volt annyira elkötelezett az eszme mellett. Az egyes személyek motivációit gyakran egyszerű önmű érdekük határozta meg, ami a papírformához képest jelentős eltérést mutat. A meggyőződés mellett kényszerből, vagy számításból növekvő MKP taglétszám összefüggésben állt az osztály által hivatalosan követett politikai irányvonallal, de rögtön megingott és morális válságba került az 1945. őszi választások eredménye vagy a mind jobban mélyülő gazdasági válság hatására. Ez egyenesen vezetett el a belső érdekcsoportok küzdelméig és a kommunista hatalom megerősítéséhez. Az osztály a nemzetközi és belpolitikai játszmákhoz hasonló játéktérre vált, de ez – mintegy előreszaladva az időben – az osztályon belüli egypártrendszer kiépítésével járt.

V. A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

2015

Le services de renseignement militaires hongrois aux derniers jours de la Seconde Guerre mondiale. In: Krisztián Bene, Ferenc Dávid (ed.): *La France, les Français en guerre(s) et l'Europe médiane aux XIXe et XXe siècles.* Éditions Codex, Talmont St. Hilaire, 2015. 123-130. o.

2014

Hungarian foreign policy and the Caucasian region in the 1940s. Archivum Ottomanicum 2014. (31.) 157-166. o.

Les services de renseignement militaires hongrois et la France au début des années 1940. In: Krisztián Bene, Ferenc Dávid (ed.): *Entre coopération et antagonismes. Les dimensions des relations franco-hongroises, de l'époque moderne à l'intégration européenne.* Éditions Codex, Talmont St. Hilaire, 2014. 87-94. o.

„Fából vaskarika”, avagy: a magyar katonai államvédelmi szervek 1945 utáni újjászervezésének jogi és szervezeti alapjai. Nemzetbiztonsági Szemle 2014/1. 114-132. o.

A magyar katonai hírszerzés 1945-ös újjászervezése. In: Bene Krisztián, Dávid Ferenc, Sarlós István (szerk.): *Fejezetek a hadtörténelemből 3. Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2014 között elhangzott előadásaiából.* MHTT, Pécs, 2014. 43-68. o.

A magyar katonai rádiófelderítés második világháborút követő újjászervezésének szervezeti alapjai (1945-1947). Felderítő Szemle 2014/3. 108-121. o.

Földy Lajos a magyar katonai elhárítás élén: egy karrier francia vonatkozásai. In: Oszetzky Éva, Bene Krisztián (szerk.): *Kultúrák keresztútján. Újlatin Filológia 9.,* MTA Pécsi Területi Bizottsága Romanisztikai Munkacsoport ; PTE Romanisztikai Intézet, Francia Tanszék, Pécs 2014. 127-136. o.

2013

A katonai titkosszolgálatok az 1945-ös újjászervezés időszakában. In: Dávid Ferenc, Bene Krisztián, Deák Máté, Gözsy Zoltán, Vitári Zsolt: *Kutatási Füzetek 19.* Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs, 2013 37-66. o.

A magyar katonai titkosszolgálatok és a szovjet partnerszolgálatok kapcsolata 1945 és 1947 között. In: Bebesi György, Lengyel Gábor: *Kutatási Füzetek 18., MOSZT-könyvek 5.* Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 2013 295-308. o.

Történeti visszatekintés a magyar titkosszolgálatokra. In: Kobilka István (szerk.): *Nemzetbiztonsági alapismeretek.* Nemzeti Közszolgálati Tankönyvkiadó ZRt., Budapest, 2013 11-30. o.

2012

„Akinél a fegyver” – a magyar katonai titkosszolgálatok szerepe a Határőrség 1946-os átszervezésében. In: Strausz Péter, Zachar Péter Krisztián (szerk.): Történelmi emlékezet és identitás. Heraldika Kiadó, Budapest, 2012. 209-223. o.

A háborús bűncselekmények jelentősége a HM Katona Politikai Osztály megalakításánál. Magyar Rendészet 2012/4. 205-212. o.

A magyar katonai hírszerzés és elhárítás második világháborút követő megszervezésének körülményei. Sereg Szemle 2012/4. 175-188. o.

A magyar katonai hírszerzés és francia vonala 1945 és 1950 között. In: Oszetzky Éva, Bene Krisztián (szerk.): Újlatin nyelvek és kultúrák. PTE, MTA PAB, Pécs, 2012. 317-326.

Arcélek a magyar katonai elhárítás történetéből: Korondi (Dergán) Béla György (1914-1949). Szakmai Szemle 2012/2. 185-193. o.

Törökország és a kaukázusi régió szerepe a 40-es évek magyar külpolitikájában. Ideológia, külkapcsolatok és hírszerzési lehetőségei a második világháborúban. Szakmai Szemle 2012/3-4. 183-193. o.

2011

A Katpol kémelhárító tevékenysége, 1945-1950. Francia kémek, magyar elhárítás. In: Oszetzky Éva, Bene Krisztián (szerk.): Újlatin nyelvek és kultúrák. PTE, MTA PAB, Pécs, 2011. 247-258. o.

A Katpol szervezete és jelentősége a pártállamiság kiépítésében, 1945-1950. In: Antos Balázs, Tamás Ágnes (szerk.): Szemelvények ötszáz év magyar történelméből. A III. modern kori magyar történelmi PhD konferencia tanulmányai. Szeged, 2011. 259-269.

A Szmolka-ügy, avagy magyar kémtevékenység az Egyesült Államokban. Szakmai Szemle (Katonai Biztonsági Hivatal) 2011/1. 205-214. o.

Korszakok és eltérő szempontok az állambiztonsági és nemzetbiztonsági szférában. Hadtudomány 2011/4. 112-125. o.

Pécs, 2015. február 20.